

Eesti Raamatu Aasta Peakomitee
Tartu Ülikooli Raamatukogu

**Eesti Raamatu Aasta
avakonverents**

Raamatu osa Eesti arengus

6.–7. aprillil 2000
Tartu Ülikooli Raamatukogu konverentsisaalis

Ettekannete kokkuvõtteid

Tartu 2000

Standard

1. Sisukord	4
2. Eesmärk ja kohaldamisala	5
3. Viited	6
4. Mõisted	7
5. Üldpõhimõtted	8
6. Üldnõuded	9
7. Üldnõuded	10
8. Üldnõuded	11
9. Üldnõuded	12
10. Üldnõuded	13
11. Üldnõuded	14
12. Üldnõuded	15
13. Üldnõuded	16
14. Üldnõuded	17
15. Üldnõuded	18
16. Üldnõuded	19
17. Üldnõuded	20
18. Üldnõuded	21
19. Üldnõuded	22
20. Üldnõuded	23
21. Üldnõuded	24
22. Üldnõuded	25
23. Üldnõuded	26
24. Üldnõuded	27
25. Üldnõuded	28
26. Üldnõuded	29
27. Üldnõuded	30
28. Üldnõuded	31
29. Üldnõuded	32
30. Üldnõuded	33
31. Üldnõuded	34
32. Üldnõuded	35
33. Üldnõuded	36
34. Üldnõuded	37
35. Üldnõuded	38
36. Üldnõuded	39
37. Üldnõuded	40
38. Üldnõuded	41
39. Üldnõuded	42
40. Üldnõuded	43
41. Üldnõuded	44
42. Üldnõuded	45
43. Üldnõuded	46
44. Üldnõuded	47
45. Üldnõuded	48
46. Üldnõuded	49
47. Üldnõuded	50
48. Üldnõuded	51
49. Üldnõuded	52
50. Üldnõuded	53
51. Üldnõuded	54
52. Üldnõuded	55
53. Üldnõuded	56
54. Üldnõuded	57
55. Üldnõuded	58
56. Üldnõuded	59
57. Üldnõuded	60
58. Üldnõuded	61
59. Üldnõuded	62
60. Üldnõuded	63
61. Üldnõuded	64
62. Üldnõuded	65
63. Üldnõuded	66
64. Üldnõuded	67
65. Üldnõuded	68
66. Üldnõuded	69
67. Üldnõuded	70
68. Üldnõuded	71
69. Üldnõuded	72
70. Üldnõuded	73
71. Üldnõuded	74
72. Üldnõuded	75
73. Üldnõuded	76
74. Üldnõuded	77
75. Üldnõuded	78
76. Üldnõuded	79
77. Üldnõuded	80
78. Üldnõuded	81
79. Üldnõuded	82
80. Üldnõuded	83
81. Üldnõuded	84
82. Üldnõuded	85
83. Üldnõuded	86
84. Üldnõuded	87
85. Üldnõuded	88
86. Üldnõuded	89
87. Üldnõuded	90
88. Üldnõuded	91
89. Üldnõuded	92
90. Üldnõuded	93
91. Üldnõuded	94
92. Üldnõuded	95
93. Üldnõuded	96
94. Üldnõuded	97
95. Üldnõuded	98
96. Üldnõuded	99
97. Üldnõuded	100
98. Üldnõuded	101
99. Üldnõuded	102
100. Üldnõuded	103

Toimetaja Urve Tõnnov
Tekstitöötlus Ilme Reintam

© Eesti Raamatu Aasta Peakomitee 2000

ISBN 9985-9262-0-x

Sisukord

Eesti Raamatu Aasta avakonverentsi “Raamatu osa Eesti arengus” kava	4
<i>Mart Laar</i>	
Avasõnaks Eesti raamatule, tervituseks Eesti lugejale	6
<i>Voldemar Miller</i>	
Kirja, trüki ja raamatu osa rahvaste arengus	7
<i>Andres Langemets</i>	
Vabadus ja raamat	8
<i>Mati Hint</i>	
Eestikeelne raamat riikluse eeldusena	9
<i>Marju Luts</i>	
Seadusekoodeks ja õiguseraamat	11
<i>Tiit Rosenberg</i>	
Ajaloo raiumisest raamatusse	12
<i>Aivo Lõhmus</i>	
Hävitustööst raamatu kallal	13
<i>Ülo Matjus</i>	
Raamat Eestis 1941–1944	14
<i>Kalju-Olev Veskimägi</i>	
Keelamise viljad	15
<i>Kersti Unt</i>	
Käsitajad ei põle — põrandaalune raamat Nõukogude Eestis	16
<i>Peeter Tulviste</i>	
Riik raamaturiiulis ehk Eesti haritlase koduraamatukogu nõukogude ajal	17
<i>Aksel Tamm</i>	
“Eesti Raamat”: allumine ja vastasseis	18
<i>Anne Valmas</i>	
Eesti raamat paguluses	19
<i>Aarand Roos</i>	
Pagulaskirjandus kui missioon	20
<i>Toomas Paul</i>	
Vaimuliku raamatu osa eesti rahvuse kujunemises	21
<i>Ea Jansen</i>	
Baltisaksa raamatu tähendus Eesti kultuuriloos	22
<i>Ilmar Kopso</i>	
Eesti kooliraamatu autorkonna muutumine 20. sajandil	23
<i>Vello Paatsi</i>	
Maateaduslik raamat, maakaart ja reisiraamat rahva silmaringi avardamas ..	24

<i>Jaan Eilart</i>		
Ökoloogia kujunemislugu eesti teaduskirjanduses	25
<i>Rein Ruutsoo</i>		
Eestikeelne filosoofiraamat 1918–1940	26
<i>Aune Anton</i>		
Eesti spordiraamat läbi aegade	27
<i>Vahur Mägi</i>		
Tehnika ja tehnikaraamat Eestis	28
<i>Aldo Kals</i>		
Pimedate raamat Eestis	29
<i>Liivi Aarma</i>		
Esimese eestikeelse trükise sünnitaustast	30
<i>Vallo Raun</i>		
Bibliofiilia eile, täna ja homme	31
<i>Sergei Issakov</i>		
Venekeelne raamat Eestis 1918–1940	32
<i>Peeter Olesk</i>		
Eesti rahvusbibliograafia: saavutusi, kohustusi ja hoiatusi	33
<i>Mare Lott</i>		
Eesti raamatulugu: traditsioonid ja väljavaated	34

“Raamatu osa Eesti arengus”

K A V A

Neljapäev, 6. aprill

10.30 *Kogunemine ja registreerimine*
11.00 Peeter Tulviste Avasõna

I Rahvas, riik – ning raamat

juhatajad: Hando Runnel, Peeter Tulviste

11.05 Mart Laar Avakõne
11.30 Jaan Kross Me tõus ja langus — ühes raamatuga
11.50 Voldemar Miller Kirja, trüki ja raamatu osa rahvaste arengus
12.10 Andres Langemets Vabadus ja raamat
12.30 Mati Hint Eestikeelne raamat riikluse eeldusena
12.50 Marju Luts Seadusekoodeks ja õiguseraamat
13.10 Tiit Rosenberg Ajaloo raiumisest raamatusse
13.30 *arutelu*
14.00 *lõuna*

II Raamatu osa eesti rahva elus riigikaotuse ajal 1940–1991

juhatajad: Mati Hint, Tõnu Tender

15.00 Aivo Lõhmus Hävitustööst raamatu kallal
15.20 Ülo Matjus Raamat Eestis 1941–1944
15.40 Kaljo-Olev Veskimägi Keelamise viljad
16.00 Kersti Unt Käsikirjad ei põle — põrandaalune raamat
Nõukogude Eestis
16.20 Peeter Tulviste Riik raamaturiiulis ehk Eesti haritlase
koduraamatukogu nõukogude ajal
16.40 *kohvipaus*
17.10 Aksel Tamm “Eesti Raamat”: allumine ja vastasseis
17.30 Mari Tarand Eesti raamat raadiolaineil
17.50 Anne Valmas Eesti raamat paguluses
18.10 Aarand Roos Pagulaskirjandus kui missioon
18.30 *arutelu*

Reede, 7. aprill

III Raamatu osa rahva valgustamises ja kasvatamises

juhatajad: Liivi Aarma, Mare Lott

9.00	Toomas Paul	Vaimuliku raamatu osa eesti rahvuse kujunemises
9.20	Ea Jansen	Baltisaksa raamatu tähendus Eesti kultuuriloos
9.40	Ilmar Kopso	Eesti kooliraamatu autorkonna muutumine XX sajandil
10.00	Vello Paatsi	Maateaduslik raamat, maakaart ja reisiraamat rahva silmaringi avardamas
10.20	Jaan Eilart	Ökoloogia kujunemislugu eesti teaduskirjanduses
10.40	<i>kohvipaus</i>	
11.10	Vello Tõnso	Teatmeraamat Eestis — õppetunnid ja ülesanded
11.30	Rein Ruutsoo	Eestikeelne filosoofiaaraamat 1918–1940
11.50	Aune Anton	Eesti spordiraamat läbi aegade
12.10	Vahur Mägi	Tehnika ja tehnikaraamat Eestis
12.30	Aldo Kals	Pimedate raamat Eestis
12.50	<i>arutelu</i>	
13.30	<i>lõuna</i>	

IV Raamatuloolased *pro domo sua*

juhatajad: Ülo Matjus, Vello Paatsi

14.30	Liivi Aarma	Esimese eestikeelse trükise sünnitaustast
14.50	Vallo Raun	Bibliofiilia eile, täna ja homme
15.10	Sergei Issakov	Venekeelne raamat Eestis 1918–1940
15.30	Peeter Olesk	Eesti rahvusbibliograafia: saavutusi, kohustusi ja hoiatusi
15.50	Mare Lott	Eesti raamatulugu: traditsioonid ja väljavaated
16.10	<i>arutelu</i>	
16.30	Hando Runnel	Lõppsõna

Avasõnaks Eesti raamatule, tervituseks Eesti lugejale

Mart Laar

Meie raamat on meie ajalugu.

Algusest peale on Eesti raamat mõeldud eestikeelsele rahvale. Ta on **meie** raamat igal pool, kus eestlane elab — kodumaal, paguluses, kõikjal, kuhu me oleme jõudnud või kuhu meid on pillutatud. Me oleme laulev, aga ühtlasi ka lugev rahvas.

Mitu sajandit me olimegi eeskätt lugev ja mõnikord ka tõlkiv ning ise kirjutav rahvas. Eestlasest saab raamatu täieõiguslik looja, kirjastaja ja kaubastaja alles ärkamisajal, ligikaudu ühtaegu sellega, kui maarahvast sai eestlane. Samal epohhil sündis algupärane emakeelne kirjandus, sellega kõrvuti ka süstemaatiline oma mineviku uurimine. 19. sajandi lõpul algatas Eesti Üliõpilaste Selts Oskar Kallase juhtimisel rahvusraamatukogu põhimõtte: olgu kogutud kõik see Eesti raamat! 20. sajand algas esteetilise raamatuga “Noor-Eesti” päevil: oma raamat muutus oma kunstiks.

Iseseisvuse kehtestamine 1918. a. andis eestlasele esimest korda võimu otsustada ise, et trükis olgu võimalikult vaba. Eestikeelne trükis oli olnud juba mõnda sajandit ülekaalus õpetav ja hariv. Ent alles oma riigis sai hariv ja teisi kultuure vahendav trükis rahvuslikuks süsteemiks, mille väljaandeid tahad praegugi käes hoida.

Okupatsioonid ei murdnud meis raamaturahvast ja vaba Eesti kestis paguluses suu- resti tänu omakeelsele trükisõnale. Kui okupatsioonialused Eesti teadlased ongi kirju- tanud tuuleliplikult ajutisi asju, siis meie bibliograafide kohta see ei kehti — nemad on oma tööd teinud nõnda, et see jääb. Raamat muutus just okupatsiooni aastatel oma- moodi pühaduseks, mida hoiti, kaitsti ja armastati. Salajase armastusena, sest suur osa raamatust sai liikuda ja elada ainult rahva kokkuleppena okupatsiooni vastu.

Praegune iseseisvus on andnud rahvale tagasi kirjastamisõiguse ja ma tunnistan ka iseene poolt, kirjutamistahte. Muidugi ei tohi raamat olla elitaarne, kuid — kui palju teda on! Ja kui ilus ta on võrreldes sellega, mis oli trükitehniliselt võimalik veel kümme- kond aastat tagasi!

Aga meie raamat on ka meie tulevik. Raamatupoes võid sa olla nõutu ning vajad lisaaega oma valiku tegemiseks. Interneti-epohh laseb sul valida kiiremini ja suhelda kaugelt rohkematega kui ühe või teise raamatu autoriga. Internetitrükis lubab olla kii- rem, järelikult haarata ka suuremat. See ei ole mitte raamatu eitus, see on raamatu täiendus, mis teeb meist kui endaksjäävast rahvast ühtlasi ka maailmaga suhtleva rahva. Täiendus ka selles tähenduses, mida annab avalike internetipunktide võrgu rajamine just rahvaraamatukogude alusel.

Kristjan Jaak Petersoni järel eestikeelsele raamatule igavikku soovides ütleksin, et kui eestikeelne raamat sündis tahtmisest suhelda meiega, siis meie raamat jätkub meie tahtmisest suhelda omavahel ja teistega. Et olla püsiv, peab olema avatud!

Kirja, trüki ja raamatu osa rahvaste arengus

Voldemar Miller

Kuni ei olnud kirja, kandusid teadmised edasi suust-suhu liikudes ja olid alatises muutuses. Seetõttu ei ole nad kindlad ja usaldatavad. Sellepärast arvestatakse iga maa ajaloolist aega alustades ajast, millest on säilinud kirjalikud allikad.

Kiri arenes aga järk-järgult: piltkiri, hieroglüüfkiri, silpkiri, tähtkiri, häälikkiri. Ja vastavalt sellele, kui kõrgele arenenud on kiri, on jäänud ajaloos juhtivateks ka rahvad, kes selle välja arendasid: sumerid, egiptlased, assüürlased-babüloomlased, foiniiklased. Euroopalikule kultuurile panevad aluse kreeklased, kes arendasid välja häälikkirja, ja neilt selle üle võtnud roomlased.

Käsikirjaline kiri jäi aga väga vähestele kättesaadavaks ja mõistetavaks. Murrangu tõi trükikunsti leiutamine. Sellest algas teadmiste ja informatsiooni leviku ja demokratiiseerimise protsess. Teadjate, kaasamõtlejate ringi paljukordsest laienemisest saab alguse uusaja ülikiire areng. Kirjaoskuse levik laiadesse hulkadesse murdis ka ladina keele ainuvalitsuse, rahvad said omakeelse kirjaoskuse. Sellel oli oluline osa rahvaste kujunemisel. Kui riikides, milles oli mitmeid etnilisi rühmi, tekkis üks kirjakeel, ühinesid need rühmad järk-järgult üheks rahvuseks. Kirjakeelele järgnes ka kõnekeele ühtlustumine. Nii sündis Prantsusmaal, Inglismaal, Venemaal jm.

Ka Eesti puhul võime öelda, et meie ajalooline aeg algab sellega, kui Eestist on säilinud kirjalikud allikad. Eriline tähtsus on Henriku Liivimaa kroonikal. Üheks rahvuseks kujunesid eestlased siis, kui tekkis üks ühine kirjakeel. Kui oleks säilinud kaks kirjakeelt, oleksime jäänud kaheks rahvuskilluks.

Vabadus ja raamat

Andres Langemets

Raamat ilmub ajalukku mitte vabaduse andjana, vaid selle piirajana, sest raamat on kultuuri osa — seega nende piirangute väljandaja, mida sisaldab kultuur. Raamat hakkab kujundama kirjakeeli, väljendama ühiskonna usulisi, kõlbelisi ja poliitilisi eelistusi, sest sakraliseerib tekste, mida soovitakse säilitada ja memoreerida. Raamat loob aluse vana- ja keskaegsete ühiskondade kollektiivsetele vabadusideedele. Algselt on kõikides kultuurides oluline põlistada oma usulised kujutelmad, anda rahvastele vaba juurdepääs sakraalsetele tekstidele, kujundada oma pühakiri ja kõik sellest tulenev. Seejärel vabastab raamat rahvad keelelisest segadusest ja väärarusaamast — ühtlustatakse keelekasutus ja õigusnormid. See on paljude ühiskondade konsolideerumise ja vabanemise sajanditepikkune tee.

Raamatu vahendusel toimuv kommunikatsioon hakkab üha enam looma partsiaalset vabadusi: *licentia poetica* ja *lingua franca*, kõrgstiil ja madalstiil jne. Tänapäevale lähenedes hakkab raamatukultuur üha rohkem võimaldama indiviidi vabanemist tervikultuuri seatud piirangutest. Allkultuuride ja idiolektide paljusus. Indiviidile saavad tema vabaduse tõeliselt garanteerida vaid ühiskonnad, kus enne seda on olemas rahvuslik ja kultuuriline iseseisvus, üldpiirangud, mille raamesse individuaalpriius mahub.

Niisiis ei ole raamat sugugi vaid informatsioon paberkandjal, nagu tänapäeval meelsasti öeldakse, vaid kollektiivse priiuse loodud vaba territoorium isikuvabaduse ja võrdõiguslikkuse viljelemiseks.

Eestikeelne raamat riikluse eeldusena

Mati Hint

Mõnes rahvusteoorias kuuluvad eestlased reformatsiooni ja raamatutrükkimise poolt sünnitatud rahvuste hulka (nt Benedict Andersoni *imagined communities*). Sellega võib nõustuda niipalju, et parafraseeritud jagunemises **võimurahvad** — **vaimurahvad** on kirjasõnal ning kirjaoskusel vaimurahvaste jaoks suurem tähtsus kui võimurahvaste jaoks.

Eestikeelne raamat, eestikeelne ajakirjandus ning eestikeelsete terminoloogiate loomine vähemalt populaarteaduste mahus koos majandusvõimu nihkumisega üha enam eestlaste kätte valmistas Eestit ette esimeseks iseseisvuseks. Eestikeelne koolisüsteem ja eestikeelne raamatutoodang säilitas Eesti valmisoleku riikluseks ka riigi kaotamise ajastul.

Trükisõna tähtsuse hindamisel on sagedamini esikohal trükisõna vajalikkus ideoloogilise (poliitilise või usulise) mõjutajana ning kultuuri ja hariduse vahendina. Rahva ettevalmistamisel iseseisvaks riikluseks ja riikluse realiseerimisel on need kaks aspekti ühendatud.

1. Poliitilise sõnumi absolutiseerimist võib tinglikult nimetada “Iskra mudeliks”: vähesest jälitatud põrandaalusest kirjandusest kasvas leek, mis kujundas ümber maa või maailma. Selline kirjasõna hindamise mudel on hästi tuntud Vene revolutsiooni parteipoliitiliselt võltsitud ajaloo, kuid taotlusi esitada ajaloo kulgu peaasjalikult põrandaaluse kirjanduse mõjuna esineb mujalgi (ka tänapäeva Eestis). Sellises vaateviisis on ajaloo käik teleoloogiliselt seotud mõne partei kui tulevikku organiseeriva jõuga. 2. Vastandlikus vaateviisis väärtustatakse iga kirjutatud või trükitud ja levitatud teksti kui kultuuriilmingut, mis suurendab sellekeelse kultuuri massi. Selline vaateviis on õige sünnistaadiumis olevate rahvuskultuuride puhul, kus iga emakeeles ilmunud valitseja dekreet või evangeeliumitõlge toetab emakeelse kirjasõna loomist. Küpsemas, suurema mahuga kultuuris tuleb lisada hinnanguline moment — on ehitavaid, neutraalseid ja lammutavaid tekste (hinnangud sõltuvad ideoloogiast). 3. Eesti okupatsiooniaegade kirjandust võib jämedalt jagada liikideks ka legaalsusastme järgi: 1) riiklikult kontrollitud raamatu- jm trükitoodang; 2) iseseisvusaegne käibelt kõrvaldatud või keelatud raamat jm trükitoodang; 3) põrandaalused, osalt käsikirjalised tekstid; siia võib tinglikult arvata ka pagulaskirjanduse.

Vene okupatsiooni ajal tekkis massiliselt koduraamatukogusid, mille tähendust ei ole põhjust häbeneda: uus põlvkond kasvas kodudes, kus harjumus lugeda kõike eesti keeles laienes ja kinnistus. Ka okupatsiooniajal oli äärmiselt suur tähtsus iseseisvusaegsel raamatul. Eesti raamatu hävitamise kampaania ei õnnestunud tegelikult, rahvas varjas raamatut üsna edukalt. Oma osa oli ka põrandaalusel ja pagulaskirjandusel, mis otseselt levitas teadlikku vastupanuvaimu.

Nõukogude okupatsiooni aegset raamatu- jm kultuuritoodangut hinnates tuleb arvesse võtta erinevaid taustu: vähemusrahvuse kultuuriilminguna oli Nõukogude Balti vabariikide raamatutoodang (aga ka emakeelne koolisüsteem, emakeelsed teatrid, heliplaaditoodang jm kultuuriproduktioon) väljaspool võistlust kogu maailma ulatuses. Läänes mõõdeti Baltimaade rahvaste kultuuriproduktiooni tihti vähemuse mõõdupuu

järgi, mõnikord koguni rahvusterritooriumita vähemuse mõõdupuu järgi (näiteid veel 1990-ndate algusaastatest). Rahvust ja riiki seostavas Prantsuse revolutsioonist lähtuvas rahvuse kontseptsioonis oli Nõukogude okupatsiooni all kaheldav isegi eestlaste, lätlaste ja leedulaste olemasolu rahvustena, nad degradeeriti “teoorias” vähemusteks.

Iseseisva rahva mõõdupuuga mõõtes oli nõukogudeaegne raamatutoodang massiline üksnes eksemplaride arvu poolest, kõiges muus aga ühekülgne ja politiseeritud.

Nõukogude Liidu lagunemise järel oli siiski huvitav nentida, et riikluseks valmisolek on üllatavalt täpses korrelatsioonis rahvuskeelse raamatutoodanguga. Järgnev tabel esitab nõukogudeaegset statistikat: esimene number näitab “liiduvabariigi tiitelrahvuse” järel emakeelsete raamatute koguarvu eksemplarides iga elaniku kohta kümmeaastakul 1978–1987 ja teine number näitab, mitme vastavast rahvusest elaniku kohta tuli samal ajavahemikul üks eraldi raamatutiitel selles keeles:

venelased	14,3	215	(IV)
eestlased	12,2	87	(I)
lätlased	8,9	130	(II)
leedulased	7,4	166	(III)
grusiinid	5,7	223	(V)
aserbaidžaanid	2,5	632	(IX)
ukrainlased	1,7	1828	(XIV)
valgevenelased	0,7	2430	(XV)

Nõukogulik pseudoriiklus oli NL-ile ohutu ainult nii kaua, kuni kõik oli raudse kontrolli all. Vähesegi liberaliseerimise olukorras muutus NL-ile ohtlikuks ka omakeelne raamatutoodang. Seda mõisteti: Nõukogude Liidu ametlikultki unitaariigiks reorganiseerimise ettevalmistusi saatsid rünnakud rahvuskeelse raamatutoodangu vastu (nt Mihhail Guboglo).

Seadusekoodeks ja õiguseraamat

Marju Luts

1. Ettekande teema lähtub tänapäevasest õigusemõistest ja ettekujutustest. Ladina päritolu *codex* tähistas veel keskajalgi raamatut üldse. Ka õigus võis olla kirja pandud raamatusse, koodeksisse.

2. Tegelikult ei pea õigus tingimata olema raamatus. Õigus on igal rahval sajandeid eksisteerinud üksnes tavaõigusena. Eesti rahvas pole selles mõttes mingi erand. Muinaseestlaste õigus elas just tavana ja sellepärast pole meil ka otseseid kirjalikke allikaid, mis võimaldaksid midagi kindlat öelda selle sisu kohta.

3. Õiguse kirjapanemise vajadus tekib kokkupuutes võõrastega. Keskaegses Euroopas aitas sellele protsessile kaasa rooma õiguse retseptioon ja eeskuju. 6. sajandil keiser Justinianuse käsul kodifitseeritud rooma õigus (*corpus juris civilis*) sai keskaegses Euroopas kirjutatud õiguse- ja seaduseraamatu eeskujuks. Õiguse kirjapanemise idee jõudis ka keskaegsesse Eestisse ning puudutas koguni eestlaste endi õigust. 13.(?)–16. sajandist pärit talurahvaõigusi võib käsitada Saksi peegli (*Sachsenspiegel*), linnaõiguste ja ka kohalike rüütliõiguste sõsaratena. Tollastesse õiguseraamatutesse püüti siiski koondada juba olemasolevat õigust. Neid koodekseid nimetatakse seepärast ka tavaõiguse üleskirjutusteks.

4. Alles absolutistlik seaduseandja võttis kasutusele üldise seaduse, et sekkuda olemasolevasse õiguskorda ning kujundada see põhjalikult ümber. Selleks sobisid eriti hästi koodeksid kui kogu õigust või tervet õigusharu plaanipäraselt ja süstemaatiliselt uuesti seada võimaldavad normikogumikud. Koodeksite toimimine üldkohustuslikena eeldas nii trükikunsti leiutamist kui ka üldist kirjaoskust, rahvakoolide võrku.

5. Üldine seaduskäsk on abstraktne. Nii selle formuleerimine kui ka rakendamine nõuab teaduslikku diskussiooni, mis teostub raamatutes. Käimasolev suur õigusreform Eestis eeldab ühelt poolt üldisi abstraktseid seadusi, teiselt poolt tervet hulka õpikuid, kommentaare, teaduslikke uurimusi, käsiraamatuid jms. Seaduskäske sisaldav koodeks on vaid üks element õiguse suures raamatus. Koodeksi elu ja realiseerumine sõltub tervest merest muudest raamatutest. Seepärast võivad õigusteadlased eesti raamatule pikka iga ja head tervist soovida. Meie ülesanne on ehitada üles tänapäevasele rahvusvahelisele teadusstandardile vastav eestikeelne õigusteadus ja selle ülesande teostamispaik on ennekõike raamat.

Ajaloo raiumisest raamatusse

Tiit Rosenberg

Nii nagu ei saa olla rahvast (*pro* rahvast) ilma ajaloota, s.o. ühise minevikuta ja rõhuvale enamikule mõistetava ja vastuvõetava seletuseta, ei saa olla ka ilma ajaloolise legitimeerimisega riiki.

Riik ja ühiskond (rahvas) on mineviku uurimisse ja seletamisse suhtunud enamasti erinevalt, mistõttu võimalused Ajaloo raiumiseks raamatusse, kajastamaks hetke ajaloolist teadust ja kujundamaks tuleviku oma ning sellest tulenevat käitumist, on olnud tihedalt seotud ajastu ja oludega. Olenevalt riigi ja ühiskonna vahekorradest, sellest, kas ja kuidas on riik kui eeskätt poliitiline režiim oma või võõras, tuleneb publitseeritud ja legaalselt levitatava ajalookäsitluse siht, laad, rõhuasetused ja mõju.

Ajaloo raiumiseks raamatusse saab olla kas soodne, neutraalne või ebasoodne õhkkond, sest ikka on olemas sotsiaalne tellimus, mis esitatakse ülalt riigi ja alt ühiskonna poolt, mistõttu nende jõudude konstellatsioon määrab ära oma keelatud, halvad, lubatud ja soovitud teemad ning halvad ja head ajad.

Võttes vaatluse alla vaid nn. Suure Narratiivi ehk kogu Eesti ajaloolist käekäiku vaatlavad eestikeelsed ajaloolised ärkamisajast tänapäevani, võib rääkida järgmistest Ajalugudest:

- 1) rahvast loov muinsusromantiline Ajalugu, mis sündinud rahvajuhtide (C. R. Jakobson, J. Hurt) sulest 1860.–1870. aastail ja oli neutraalne Vene tsaaririigi ning kriitiline Eesti (balti) sisemise ühiskonnakorralduse suhtes;
- 2) eesti rahva sisemisele kultuurilisele arengule ja selle allikaile keskenduv ning “vana head Rootsi aega” esiletõstev, nii vene riigi kui ka baltisakslusega konfronteeruv 20. saj. alguse Ajalugu (V. Reiman, H. Prants jt.);
- 3) ajaloolise kontinuiteedi selgitamist taotlev professionaliseerunud ning oma riiklust ja demokraatiat väärtustav 1930. aastate Ajalugu (prof. A. R. Cederbergi koolkond), mille lemmikajastuks sai ärkamisaeg;
- 4) klassiviha, revolutsioone, vägivalda ja venestamist õigustav nõukogulik ja võõrriiklik 1950. aastail loodud ametlik ENSV ajalugu, mille põhieesmärgiks korrigeerida (kustutada) reaalselt, järjest enam omariikluse ajastut väärtustavat Eesti Ajalugu, mis püsis ajaloolises traditsioonis ja raamatuna eksiilis. (Riik *contra* ühiskond);
- 5) taasiseseisvuvu Eesti rahvuslikule mälule ja kirjasõnale toetuvalt romantismisugemetega kitsalt rahvusajaloolt laiemale ja tasakaalustatumale ühiskonna ajaloolisele pürgiv 21. sajandi alguse Eesti Ajalugu.

Hävitustööst raamatu kallal

Aivo Lõhmus

Peagi võime tähistada 10 aasta möödumist nõukogude võimu lõppemisest Eestis ja iseseisva Eesti Vabariigi väljakuulutamisest. Ometi on too peaaegu pool sajandit Eesti lähiajalooost väga halvasti uuritud. Juba mõnda aega on katkenud ka nõukogude võimu poolt Eesti riigile tekitatud kahjude juurdlemine ning kokkuarvestamine.

Genotsiidi, massimõrvade ja küüditamiste järel tuleb nõukogude võimu kõige barbaarsemate tegude hulka lugeda okupeeritud maade kultuuri ning okupeeritud rahvaste kultuurivarade süstemaatilist ning sihikindlat hävitamist.

Üks valdkond, kus kahjud on suhteliselt kõige suuremad, on trükisõna hävitamine Eestis nõukogude võimu poolt. Hävitustöö sai alguse 1940. aastal ning kestis praktiliselt 1950-ndate keskpaigani välja.

Eesti keeles on raamatuid trükitud juba 475 aastat. 16.–17. sajandil ilmus umbkaudu sadakond nimetust, 18. sajandil ligikaudu 220 ja 19. sajandi esimesel poolel juba 700 nimetust raamatuid. Aastal 1875 jõudis raamatutoodang juba 125 ning 20. sajandi algul 400 nimetuseni aastas. 1913. aastal trükiti Eestis 702 nimetust raamatuid. 1936. aastal ulatus väljaantud raamatute arv 1708 nimetuseni.

Eestikeelsete raamatute koguhulga kohta võib kahjuks anda üksnes ligikaudseid hinnanguid. Bibliofiil Jaan Roosi mälestustes antud määrangut, mille järgi 1939. aastal võis Eestis leiduda umbes 12 miljonit trükist, võib pidada pisut allahinnatuks. Juba ainuüksi Eesti rahva-, kooli-, seltsi- ja muudes raamatukogudes oli 1940. aastal ligikaudu 4 miljonit raamatut. Lisanduvad koduraamatukogud. Tohutul hulgal ilmunud ja müügil olevaid raamatuid säilitati Eesti Vabariigi rohkem kui 50 kirjastuse ning 161 raamatukaupluse ladudes.

Juba esimeste okupatsioonikuude kestel aastal 1940 seati Eestis sisse range tsensuur ning suleti 212 perioodilist väljaannet. 29. juulil 1940 kirjutas tollane sisekaitse ülem Harald Haberman alla esimesele otsusele Eesti Vabariigis väljaantud kirjanduse konfiskeerimise ning hävitamise kohta raamatukauplustest ning ladudest. Esimesele otsusele järgnesid teised, millega kaasnes ka rohkete nimekirjade koostamine keelatud ja hävitamisele määratud raamatute kohta.

Sõja ajal see tegevus katkes, kuid pärast sõda jätkus süstemaatiline hävitustöö eesti trükisõna kallal.

Nõukogude võimu poolt Eestimaal otseselt ja kaudselt hävitatud raamatute koguarvu võib üldjoontes hinnata umbkaudu 26 miljonile. Siia peame aga lisama veel hävitatud ajakirjanduse: umbes 4 miljonit aastakäiku ajakirju-ajalehti. Nõukogude Liidu poolt trükisõna hävitamise läbi Eesti Vabariigile tekitatud kahju moodustab ligikaudsete arvutuste kohaselt kokku 105 miljonit toonase EV krooni, praegusse vääringusse ümberarvestatult teeks see aga rohkem kui 5 miljardit krooni.

Raamat Eestis 1941–1944

Ülo Matjus

Allpool ei taotleta täielikku sissevaadet asjasse, pigem lisandusi varem üteldule. Täielikkuse taotlus jäägu kutselise raamatuloolase osaks, sinne huvi on ühelt poolt filosoofiline huvi nn parempoolse alalhoidliku mõtlemise vastu selle eri moodusis, teiselt poolt avaram bibliofiilne huvi eesti raamatu saatuse vastu.

Pealkiri nõuab eristusi. Esiteks peaks eristama teost ja raamatut, pidades viimase all silmas eeskätt teose üht asist kandjat. Reeglina on raamatul rohkem autoreid kui ainult teose oma. Teiseks tuleb eristada raamatut ja trükist. Raamat on üht liiki trükis, ilmselt olulisim, mis võimaldabki raamatu nime all käsitleda ka muud trükist.

Kõneldes raamatust Eestis sõja-aastail 1941–1944, lähtun vaikumisi Eesti vallutatuse tõigast, nii et järeldused tõukuvad üksnes teema seisukohalt oluliselt “väljundilt”, st raamatult. Pean silmas tollal ilmunud raamatu *resp* trükise tähendust tollases Eestis eesti rahva ja eestluse seisukohalt nii Eesti mineviku, oleviku kui ka tuleviku suhtes.

Minevik, eriti lähem minevik tungis tollasesse olevikku mitmeti. Esiteks polnud vahepealne aasta suutnud peatada iseseisvusaegse kirjanduse arengut. Tähtis osa eesti kirjanikest (Marie Under, Henrik Visnapuu, August Gailit, Karl Ristikivi jmt) oli jäänud Eestisse, jätkates endises häduses. Ühes mõttes tähendas see olnugi uut jätkumist. Ent teiseks seisis värskelt meeles lähimast lähim minevik, aasta 1940–1941. Seda dokumenteerisid nii “Eesti rahva kannatuste aasta” köited kui ka väiketrukised *á la* “Selgitusi sõjakahjude ülesandjaile” (1942). Markantseim ilukirjanduslik näide on Mait Metsanurga “Dora Praats” koguteoses “Ammukaar” II (1943).

Raamatuks saanud ilukirjanduslike tähtteoste kõrval hoidis tollases **olevikus** eestlust vahetuimalt muidugi valdavalt algupärane eestikeelne kooliraamat, mida jõuti välja anda üle 200 nimetuse. Silmapaistvalt kanti hoolt ka lasteraamatu eest. Üllataval viisil jätkus tähelepanu kujunduslikult ja trükitehniliselt kaunile raamatule, ei unustatud koguni bibliofiilset. Ihu ja hinge eest kandsid hoolt rohked tarberaamatud, nende hulgas mitmed kalendriseeriad.

Minevikku mäletades elati olevikus ometi parema **tuleviku** ootel. Kui ametlik raamat töötas “uut Euroopat” ette kindlakstehtud mõttes, siis nägijalik eesti poetess sõnastas küsimusi, mis kõlasid justkui endelised vastused. Eesti rahva püüdlusi iseseisva ja sõltumatu tuleviku poole avaraimas mõttes väljendas “Riigi Teataja” esimene vihk, mille avaldas 18. septembril 1944 ametisse astunud Jüri Uluotsa valitsus.

Tänapäeval ja jätkuvalt on tollane trükis ajalooliselt väärtuslik kõigepealt vahetu tääbeallikana, säilitades meile ajastu faktilist andmestikku-pildistikku: sündmusi, nimesid, aegu ja kohti nii, nagu neid tollal jäädvustati. Teiseks jätab see trükis meile võimaluse sündmustikku tõlgendada, ajalugu hiljem ühel või teisel viisil raamatusse raiuda. See võimalus rohkemat “välja lugeda” on eriti suur pöördeliste aegade nii-ütelda sunnilt kiiresti ilmunud trükiste puhul, kui lihtsalt ei jätkunud aega varjamaks tegelikke olusid ja tõelisi kavatsusi.

Muutlike aegade raamatul *resp* trükisel ülepea on oma eriline ehe väärtus, mida ei suuda kunagi korvata hilisemad mälestused. Et neil ajal raamatust, eriti väiketrukisest siiski suurt ei hoolita või nad muutuvad peatselt ohtlikuks, siis neid ka suurt ei säili. Sellepärast püsib tungiv tarvidus otsida, koguda, koondada ja säilitada mis tahes eesti- ja muukeelseid Eesti trükiseid ka sõja-aastaist 1941–1944. Mõned neist on haruldased või üliharuldased, mõned üles leidmata, mõned kindlasti täiesti teadmata.

Keelamise viljad

Kaljo-Olev Veskimägi

1940. aastal, päeval pärast poliitilise ja järgmisel pärast majandusliku iseseisvuse kaotamist algas meie vaimne allaheitmine. Ajakirja “ERK” eelviimases aastakäigus arutleb Gustav Ränk väikeriikide võimaliku saatuse üle Euroopas puhkenud sõja taustal. Häälestatuna pessimistlikult nende poliitilise iseseisvuse püsimise suhtes, leiab ta, et ühiskonnas eneses peituvad jõud muudavad rahva mitte ainult seesmiselt tugevaks, vaid avaldavad tõrjuvat mõju suurrahvaste imperialistlike soovide vastu. Kultuuriliselt kõrgel seisvat rahvast võib mõneks ajaks küll sundida alistuma, kuid ümber rahvustada on teda võimatu ja paraja võimaluse saabumisel võitleb ta end uuesti vabaks.

Nüüd omame 50-aastast okupatsiooni-kogemust. Ei läinud nii, nagu tahtis okupatsioonivõim, kuid kaotusteta me välja ei tulnud. Läks kui üle jõe ujujal: teisele kaldale küll kurnatuna jõuti, ent allavoolu kavatsetud punktist. Ettekandes peatutakse vähem jõe voolu tugevusel, st nõukogude propaganda efektiivsusel, rohkem ujuja jõuvarudel, st tema vaimsel pagasil. Pidades aksioomiks, et raamatus võib peituda suur jõud, on selle vägivaldne äravõtmine (keelamine) kuritegu. Raamatute keelamisel oli eesmärgiks venestamine. See oli vallutaja sissetungimine teise kultuuriruumi, selle purustamine ja tekitatud vaakumi täitmine oma sisuga. Nii tõlkelise kui tellituga. Keelamine oli suunatud 1918–1940 ilmunud kirjanduse vastu: nõukogude tsensuur keelas ligi 90% siis ilmunud raamatutest ja kogu perioodika. Raamatukogud lakkasid olemast eesti kultuuripärandi kandjateks. Eestiaegne raamat oli keelatud kolme inimpõlve kestel; tabamisel ootas omanikku 1950. aastatel väga range (kuni 25+5 aastat) vangistust, hiljem, 1970. aastail ka küllalt range karistus. Eestiaegse raamatu saatus oli niisugune: vanem põlvkond peitis seda, keskmine leidis siit-sealt ja luges huviga, nooremale — kuigi seda võis saada — jäi see kirjandus võõraks.

Käsikirjad ei põle — põrandaalune raamat

Nõukogude Eestis

Kersti Unt

1. Lühikokkuvõtte põrandaaluste kogumike üldisest poliitilisest taustast ja sotsiaalsest tagamaadest. Vastupanu idee säilimisel olid nii avalikud kui varjatud vormid. Avalikke vorme on puhtpoliitilistes kirjutistes korduvalt vaagitud. Varjatud vormidena võib vaadelda kogu moraalse ja vaimse vastupanu kompleksi, millel tegelikke väljundeid oli palju. Samuti ei ole neid kõiki otseselt fikseeritud. Kultuuri vallas ei olnud kogu vastupanu ka sugugi otseselt poliitiline, vaid antud ühiskonna raames pigem kultuuri-poliitiline ja ka sotsiaalne.

2. Põrandaaluste kogumike tekkimise mehhanismid. Sula-aja vabadused andsid tugeva impulsi vabamaks ja iseseisvamaks mõtlemiseks ning kunstiloomeks. Ometi säilisid mitmesugused kaudsemad kontrollmehhanismid nagu osaline tsensuur, pedagoogiline suunav tegevus koolides, Kirjanike Liidu juures tegutsevad Noorte Autorite Koondivised, ajakirjad jne. Kujunes ka noore põlvkonna kahetine ideoloogia: aktiivse, kuid silmakirjaliku struktuuridesse imbumise pooldajad ja nn. “siseemigrandid”.

3. Ülevaade kogumikest ja nende mõningatest (arhiivis sisalduvatest) eelkäijatest. Kogumikud ilmusid esmalt Noorte Autorite Koondiste tegevuse raames või vähemalt kaasteadmisel. Seda alul eriti Tallinnas. Tartu Ülikool kujunes kuuekümnendatel aastatel kohaks, kus kohtusid Tartu ja Tallinna noored ning leidsid ühiseid väljundeid. Ühtlasi tegid põrandaalused kogumikud läbi mitu sisulist muutust: kunstiliselt võrdlemisi amorfseid “Heese” ületasid “Marm” ja “Kolme mehe laulud”, neid omakord asendasid “Kamikazed” täis otsest võitluslikku paatost ja hiljem juba rohkelt proosat sisaldavad “Vigiliad”. Omaette liini moodustasid teatrilased “Thespis” ja juba uue põlvkonna “Tartu sügis”.

4. Almanahhide tekkelise kõlapinna moodustas enamasti keskkoolide lõpuklasside ja üliõpilaste seltskond. Enesekontroll oli võrdlemisi tõhus — või siis ei olnud nõukogude organitel sel perioodil huvi või ka käsku tegelda n.ö. puhtloomingulise sfääriga. On ka selge, et almanahhide levik oli sotsiaalselt piiratud loomingulise intelligentsi ja selle teatud osaga. On otse ilmne, et pole eriti mõtet otsidagi kirjalikult fikseeritud andmeid. Et põrandaaluste kogumike roll siiski oli oluline, seda näitab kas või asjaolu, et niipea, kui osutus võimalikuks seda legaalselt teha, kogus Eesti Kirjandusmuuseum kokku kõik tollal kättesaadavad kogumike eksemplarid. Lisaks ilmus ka paar intervjuud ja ülevaadet almanahhidest.

Riik raamaturiiulis ehk

Eesti haritlase koduraamatukogu nõukogude ajal

Peeter Tulviste

1. Informatiivne funktsioon on koduraamatukogu funktsioonide seas ilmselt peamine ja püsivaim. Eri aegadel on selle kõrval seisnud veel vähemalt kasvatuslik, meelelahutuslik ja prestiiži funktsioon. Need (ja teised võimalikud) funktsioonid koos omaniku ameti, huvide, soovidega ühelt poolt ning raamatute hankimise ainelised ja muud võimalused teiselt poolt määravadki üldjoontes selle, mis raamatud inimesel või perel kodus on. Koduraamatukogu tähtsusest annab tunnistust muu hulgas see, et inimesed kulutavad sellele raha isegi kitsastes oludes, ning nõukogude ja analoogiliste režiimide puhul riskivad teatud raamatuid hoides tõsiste repressioonidega.

2. Nõukogudeaegne koduraamatukogu on praeguseks saanud või saamas minevikuks. Veel on võimalik koostada raamatukogude nimestikke ja saada omanikelt seletusi, miks muretseti ja hoiti just neid ja mitte muid raamatuid. Järgnevalt mõned oletused ja väited, mis ehk väärksid empiirilist kontrollimist ja selgeksvaidlemist.

3. Olukorras, kus Eesti riik faktiliselt ei eksisteerinud, hoiti seda peas, südames, juttudes ja — raamaturiiulis. Eesti ajalugu käsitlevat kirjandust asus nõukogude võim keelama ja hävitama kohe peale maa vallutamist 1940. a. Omariikluse ajal ilmunud ajalooraamatuid ei saanud poest osta ega raamatukogust laenata. Paljud inimesed — muidugi mitte kõik — muretsevad, hoidsid ja peitsid kirjandust, mis kajastas tõepäraselt ajalugu ja toetas rahvuslikku ning riiklikku identiteeti. Raamatutel nagu “Eesti iseseisvuse sünn”, “Eesti Vabadussõda”, “Eesti rahva kannatuste aasta” oli tähtis roll identiteedi säilimises ja selle kujunemises lastel ja noortel, kes kasvasid üles nõukogude diktatuuri ajal. Sama võib öelda säilinud ajalooõpikute ja koolilugemikegi kohta. Või kujutletagu tollast koolilast lugemas riigilise tagumisest reast leitud Underi sõjaaegset luulekogu “Mureliku suuga”. Tegemist on koduraamatukogu spetsiifiliselt nõukogudeaegse funktsiooniga, mida sel pole vaja täita normaalsetes oludes, kus riik funktsioneerib, raamatud on käibel ja identiteeti toetavad peale raamatute paljud muudki tegurid.

4. Kuna raamatuid (nimetusi) ilmus nõukogude ajal suhteliselt vähe ja välismaine raamat oli väheste eranditega kättesaamatu, on nõukogudeaegsed raamatukogud keskeltläbi sootuks ühesugusamad kui Eesti haritlaste sõjaeelsed või praegused raamatukogud. (Mitmekesisust on enam neis toleaegsetes raamatukogudes, kuhu osteti peale eestikeelse ka venekeelset ja/või Ida-Saksamaal ilmunud kirjandust.) Ühesugusust kasvatas veelgi asjaolu, et raamat oli nõukogude ajal odav ja paljud haritlased püüdsid ning suutsid osta pea kõike väärtuslikku, mis eesti keeles ilmus. (Vahel takistas raamatu muretsemist ideoloogilistel kaalutlustel piiratud tiraaž, mis tegi raamatust — tollast väljendust kasutades — defitsiidi.) Nüüd, kus eestikeelseid raamatuid (nimetusi) ilmub tolle ajaga võrreldes mitu korda enam; kus põhimõtteliselt on kättesaadavad kõik maailmas ilmuvad raamatud; kus raamat on suhteliselt kallis — nüüd valitakse taas palju rangemalt ja koduraamatukogud on endisest isikupärasemad. Ühisosa, mille lugemine inimesi ühendab, on praegustes raamatukogudes ilmselt väiksem kui nõukogudeaegsetes.

"Eesti Raamat": allumine ja vastasseis

Aksel Tamm

1. Lähtun isiklikest kogemustest kirjastuses "Eesti Raamat" aastatel 1966–1982. Usun, et paljuski võib neid kogemusi üldistada kogu kirjastustegevusele.

2. Kirjastamine allus totaalsele kontrollile. Seda teostati paljude kanalite kaudu ja mitmekihiliselt. Formaliseeritud süsteemi kõrval oli mõistagi olemas subjektiivne tegur: midagi olenes ka isikutest, kes just kontrollisid ja tsenseerisid. Muidugi ka neist, kes kirjastasid. Kõige üldisemalt: kirjastustöö oli tõeline ekvilibristika, pidev piiride proovimine. See ei läinud vigadeta: ülekartmiste ja oponentide alahindamiseta.

3. "Eesti Raamatust" laiemale minnes: Eesti kirjastuselu 1944–1990 tuli sellest olukorrast ometi välja. Kaotusi registreerivad teised ettekanded, mina tahan toonitada, et pool sajandit "ühtse nõukogude kultuuri ehitamist" ei suutnud siiski Eestis loodavat eesti raamatut tähtsusetuks, olematuks muuta. Raamat jõudis kümnetesse tuhandetesse kodudesse, avaldatav klassika elas edasi olulisemana kui kunagi varem, uudiskirjandus hoidis vähemasti kuuekümnendatest aastatest peale eestlasi eevil.

Kirjastused olid väljas korrektse eesti keele eest. Institutsioonidena koondasid nad filoloogide tuumiku.

Eesti Vabariigi taastulekul ei tulnud midagi päris otsast alata.

Eesti raamat paguluses

Anne Valmas

1944. aasta sügis viis kodumaalt ära üle 80 000 eestlase, kes leidsid enesele esialgse kodupaiga peamiselt Rootsis ja Saksamaal. Kui Rootsis algas kultuurielu kohe 1944. aasta sügiskuudel, siis Saksamaal alles 1945, pärast kapitulatsiooni. Neljakümnnendate lõpus tekkisid juurde uued asukohamaad — Suurbritannia, Kanada, USA, Austraalia jt.

Rootsi põgenikelaagrites toimus vilgas ajakirjanduslik tegevus, kuid kaua ei lasknud end oodata ka esimesed raamatud. Praktiline elu nõudis nii sõnaraamatuid, õpikuid kui ka omakeelselt ilukirjandust. Kuna Eestist kaasatoodut oli piiratud hulgal, tuli hakata ise raamatuid välja andma. Autorite puudust polnud karta, sest põgenenute seas oli suurel hulgal eesti haritlasi, ka mitukümmend tuntud eesti kirjanikku, kellele kasvas peagi noorte hulgast lisa.

Kogu pagulusaja jooksul tegutses paarkümmend kirjastust ja nende poolt anti välja umbes 1500 raamatut, teist samapalju mitmesuguste organisatsioonide ja asutuste poolt, lisaks ilmus raamatuid veel autorite kulu ja kirjadega ning ka asukohamaade kirjastuste kaudu. Paljude eesti autorite ilukirjanduslikku loomingut tõlgiti võõrkeeltesse, teaduslikud tööd ilmusidki enamasti võõrkeelsetena.

Kui kuni seitsmekümnnendate aastateni arenes kirjastustegevus pidevas tõusujoones, siis kaheksakümnnendatest alates algas kahanemine, kuna vanem põlvkond hakkas kaduma ja noorte osas puudus järelkasv. Üheksakümnnendatel vähenes kirjastamine paguluses veelgi, ühtlasi avanes võimalus oma raamatuid välja anda kodumaal. Praeguseks on kirjastustegevus paguluses peaaegu hääbunud.

Lisaks igapäevavajadustele oli kirjastustegevuse tõsiseks eesmärgiks tahe säilitada oma kultuuri väljaspool ikestatud kodumaad ja tutvustada seda ka maailmale.

Pagulaskirjandus kui missioon

Aarand Roos

Kui põgenik oli ära lõigatud Eesti kodumaast, jäi talle kõige “eestilikumana” ometi eesti keel. See sidus teda kõigi saatusekaaslastega ja kätkes eneses kõike, mis talle kallis. Keele kaudu oli tal ligipääs kirjandusele, kirjandus mõjus talle isegi lepitavalt.

Põgenikelaagris, kus kõik oli veel ajutine ja lahtine, jõuti ometi arusaamisele, et ilma eesti raamatuteta läbi ei saa. Hädavajalik oli nii eestikeelne tarbekirjandus kui ka ilukirjandus. Põgenemisel kaasa võetud raamatute põhjal trükiti uusi, kirjamehed löid uue kirjanduse. Juba 1949 pühitseti esimest raamatuaastat: eesti raamat paguluses 5 aastat.

Seitsmekümne tuhande päine potentsiaalne lugejaskond oli hajuvil viiel mandril, oma ajalehti ilmus kuues riigis. Ühistegevuseks oli omavahelise kontakti küsimus primaarne, kiri köitis.

Kirjastustegevuses prooviti ära kõikmõeldavad vormid. Tõhusaimaks osutus raamatuklubi-süsteem, kus lugeja seob ennast kogu sarjaga. Selle süsteemi võttis “Ortolt” üle Eesti Kirjanike Kooperatiiv. Teised proovisid muude nimekirjade alusel fikseerida ostjaskonda, prooviti ka otse-kojusaatmise-süsteemi tagantjärele maksimisega. Üha suurenes autoripoolne isekirjastamine. Kirjastasid ka organisatsioonid ja ühingud. Teoseid on välja antud ka väljaspool tasuvuse printsiipi, kingitusena huvilistele.

Suhteliselt väga suured tiraažid — algaastail oma 5000 eksemplari — on aga seletavad mitte tootja-tarbija argivajaduste, vaid missioonitundega. Kõik, mis võeti ette, toimus arusaamisel, et eesõigus pääseda vabasse maailma kohustab kostma kogu Eesti riigi ja rahva eest.

Missioonitunnet ei toodud Eestist kaasa, pigem tekkis see maapaos ja süvenes järjest. Eesmärgiks oli grupina ellu jääda kuni tagasipöördumiseni vabasse Eestisse. Pagulaskirjandus oli mõneti saanud kodumaa aseaineks.

Samas tunnetasid pagulased vajadust tõestada maailmale, et Eesti elab, ja kirjanduse kaudu võideldi Eesti jätkuva esindatuse pärast maailmas. Selle suure missiooni kahe haru kandjateks olid kirjanikud, kirjastajad, aga silmapaistvalt agarana ka lugejaskond. Võimatusena tundunud missioon viidi võiduka lõpuni, eksiilkirjandus võis elujõulisena naasta taastatud Eesti Vabariiki.

Vaimuliku raamatu osa eesti rahvuse kujunemises

Toomas Paul

1. Püüdes määratleda, milline võis olla **vaimuliku raamatu** osa **rahvuse kujunemises**, seostame tagantjärele oma refleksioonis kaks erinevat asja. Tõlul, kui Eestis oli vaimuliku kirjanduse monopoli aeg, ei kavatsetud teda kasutada ei rahvuse tekitamiseks ega selle tekkimise vältimiseks. Valgustuse ja ärkamise aeg oli veel ees. Aga vaimulik raamat, nii selle lugeda oskamine kui ka tema sisu, valmistab ette kunagi tekkida võivat.

2. Vaimulik raamat on üks osa kirjandusest, teatav eri liik raamatust kui sellisest. Mitme sajandi jooksul ei olnudki muud eestikeelset kirjandust kui üksnes vaimulik. Vaimulik kirjandus on Eestis olnud rahvusluse suhtes ämmaemanda rollis. Kuidas sellesse vaimuliku raamatu võimutsemise faasi suhtuda, kas seda paratamatuks või kahetsetavaks pidades, on paika pandud iga ajaloolase jaoks üldistavaid otsuseid kujundava väärtussüsteemi poolt.

3. Minevik on niisugune nagu ta on, ka siis, kui mõnede asjade kombinatsioonid üldse ei meeldi. Koos või vahel isegi enne kaupmehi on igale poole saabunud misjonnärid. Nende rolli võiks piltlikult nimetada ideoloogiliseks suurtükiväetule ettevalmistuseks. Aga sinna ei ole midagi parata.

4. Läks veel kaks sajandit Rootsi aja lõpust Eestimaal, enne kui lugemisoskus muutus tõepoolest üldiseks ning raamat tarbeesemeks. Euroopa riikide süstemaatiline kohustusliku hariduse toetamise poliitika, mis kujunes välja XIX sajandi jooksul, käis käsi-käes sõjaväeteenistuse laiendamise ja proletariseerumisega.

5. Eesti ühiskonnas on praegu rahvuslusest aktuaalsem integratsioon, küll muulaste oma Eesti ühiskonda, küll Eesti integratsioon Euroopasse. Kui nüüd küsida, kas vaimulik raamat saaks takistada rahvustunde hajumist, siis vist peaks ausaks jäädes vastama, et ei saa. Piibel oli võib-olla kunagi rahvusluse tekkeks kasulik, aga sama piibel on kasutatav ka internatsionaalsuse või kosmopoliitsuse toetamiseks.

Baltisaksa raamatu tähendus Eesti kultuuriloos

Ea Jansen

Eesti kirjakuultuuri *resp.* rahvuskultuuri ja seda kandva trükisõna arengulugu on lahutamatuult seotud baltisaksa "trükikultuuri" — st raamatu tootmise, levi ja retseptiooni kui omaette kultuurisfääri väljakujunemisega. Kaua olid eestikeelse raamatu kirjutajad ja trükkijad, osalt ka lugejad (näit. baltisakslastest pastorid) sakslased. Baltisaksa trükikultuuri hoogsam areng algas koos raamatu lauslugemisega valgustusajal, 18. sajandi teisel poolel; selles ajas peituvad meie tänase, elektronkandja pealetungi ees endale praegu uut identiteeti otsiva trükisõna juured. Siis oli trükindus kultuuri revolutsioneeriv nähtus, mõjutades aga eestlaste ja lätlaste maal esialgu paratamatult vaid haritud saksa kõrgkihte. Autonoomia ja luteri usu ning saksa keele domineerimine Venemaa Balti provintssides soodustasid ala vaimset orienteerumist Saksamaale, kust imporditi suurem osa raamatuid. Samas trükiti saksa jt Euroopa mõtlejate teoseid siingi, vabameelsemate balti publitsistide teoseid omakorda Saksamaal. 19. sajandi esimene pool tõi kaasa baltisaksa trükisõna, eriti ajakirjanduse tähelepanuväärse arengu. Rohke-nev baltisaksa haritlaskond (*der Literatenstand*), vaimsem osa koondunud Tartu ülikooli ja arvukatesse teadusseltsidesse, edendas romantismi mõjul, kuid ka oma seisundi mõtestamiseks eelkõige ajaloo- ja juriidilist kirjandust, ilmuma hakkasid vägevad allikapublikatsioonide seeriad. Samal ajal kasvas trükikodade arv. Baltisaksa vaimse elu õitseajaks oli 1850. aastate teine pool ja 1860. aastad. Vilgas saksakeelne trükitegevus iseloomustas meie maad kuni Eesti iseseisva vabariigi aegadeni välja; venestamine 1880.–1890. aastatel ei suutnud seda oluliselt piirata; halvav hoop tuli Esimese maailmasõja ajal.

Eestlased elasid kaua valdavalt suulise talurahvakultuuri maailmas. Samas kasvas 19. sajandil saksakeelse kommunikatsiooni haare, eriti haldussfääri ja trükisõna näol, niivõrd võimsalt, et talurahva emantsipeerumise hakul tundus eestlaste sulandumine sakslusse igati loomulik. Ometi sisaldas selleaegne saksakeelne raamat ka põlisrahvaste rahvusliku taassünni mõtte; saksakeelsete kultuuriajakirjade ja teadusseltside väljaannete kaudu levis rahvusromantiline ideestik. Saksastumise oluliseks tõkkeks sai kirjaoskuse üldise levi najal kosuv emakeelne trükisõna, mille väljaandmisel olid romantiliste estofiilide kõrval teenekad ka maiste kommertshuvidega trükkalid. 19. sajandi keskpaigast peale, suuresti just saksa trükikultuuri eeskujudel ja tema institutsioonide toel, algas eesti rahvuslaste aktiivse väljaandmistegevuse tulemusel emakeelele tugineva eesti trükikultuuri peatumatu edenemine.

Eesti kooliraamatu autorkonna muutumine

20. sajandil

Ilmar Kopso

Läbi aastakümnete võrdlusjoonte tõmbamise huvides pean silmas üldhariduskooli õpperaamatut, tema eesti autorkonda. Jälgides muutusi autorkonnas ei taba universaalvõtit eesti kooliraamatu tähtsuse ja tähenduse avamiseks. Kummati lubab niisugune vaatenurk hinnata intellektuaalset potentsiaali, mis eri aegadel ja oludes on rakendunud kooliraamatu loomesse ning seejuures üldse haridusellu.

Jälgimaks nimetatud vaatenurgast eesti kooli õpperaamatut, kasutan võimalusi, mida pakub Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumi trükisefondi arvutikataloog. See arhiivi- ja raamatukoguprogrammile *Procite* põhinev andmebaas lubab luua eri tunnuste alusel bibliograafianimestikke ja märksõnade (*resp* autorite) loetelusid. Nagu üksikfond ikka, pole ka EPAMi haridustrükise fond täielik. Samaaegu tohiks ta sihi- ja järjekindla järelkomplekteerimise tulemina olla sedavõrd esinduslik, et tema pinnal annab ajalõiguti suhtevõrdlusi teha.

Antud juhul sean kõrvuti 9 kolmeaastast ajalõiku: 1910–1912 eesti kooli õpperaamatu traditsiooni taastärkeajast enne Eesti Vabariiki, 1926–1928 EV koolielu esimesest poolest ja 1935–1937 teisest poolest, 1946–1948 nõukogude okupatsiooni algusaastaist, küüditamiste ja 1950. a märtsipleenumi mõjulisest jääajast aastad 1950–1953, sula- ja stagnasegused aastad 1966–1968, 1976–1978 ja 1985–1987 ning lõpuks 1995–1998 nüüdse EV päevilt.

Esimesena märgitud ajalõik 1910–1912 on mõõdupuu järgnevatele: see on aeg, mil eestikeelne kool toetus vaid omaalgatusele, haridusaatelistele kodanikuühiskonna struktuuridele (haridusseltsidele). Sellelt pinnaselt võrsusid eesti koolid taas 1940. teisel poolel ja 1950. algul, kuid siis juba välismaal, esmajoones Rootsis ja Saksamaal. Samaaegu Eestis, võõrriigi surve all, oli eesti õpperaamatu autorkond kokku kuivamas, jäädes 1950–1953 arvukuselt alla ka 1910–1912 tasemele.

Ligilähedaselt võrdse arvukusega autorkondade (näit aastail 1935–1938 ja 1976–1978) kõrvutamine teravdab vajadust lisamõõtme järele. Siin on lisamõõtmena käepärast õpperaamatu liik (*resp* õppeaine). Selle abil näeme, et eesti autorkonnale olid nõukogude ajal suletud alad (näit ajalugu, geograafia), kuhu tal oli harva asja. Suur autorkond ei pruukinud sellal tähendada niisama suurt ja mitmekülgset intellektuaalset potentsiaali.

Vaadelnud eesti kooli õpperaamatu autorkonna suurust ja kvaliteetigi minevikus, on mõistlik küsida, millised tõmbe- või tõrjemõjurid kujundavad praeguse autorkonna palet.

Maateaduslik raamat, maakaart ja reisiraamat rahva silmaringi avardamas

Vello Paatsi

Esimesed eestikeelsed maateaduslikud tekstid ilmuvad sporaadiliselt raamatutesse ja kalendritesse juba 18. sajandil. Maateadusliku raamatu, maakaardi ja reisiraamatu ajalugu ulatub tagasi eelärkamisaega 19. sajandi keskpaika — esimene maateadusõpik 1849, maakaart 1854, atlas 1859, reisiraamat “Maa ja mere pildid” I–III 1850, 1857, 1861. Nende kolme trükise liigile põhinevadki sellest ajast kuni tänaseni eestlase peamised maateaduslikud teadmised kodumaa loodusest-majandusest, võõrastest riikidest-rahvastest, eksootilistest taimedest-loomadest. Maateaduslikest trükistest on eestlase teadmisi vaieldamatult kõige enam mõjutanud geograafiaõpik, mis on andnud meile läbi aegade maateaduslikud põhiteadmised. Alles Eesti Vabariigi periood lisab õpikule geograafilise teadus- ja populaarteadusliku raamatu. Eestikeelne maakaart, atlas ja gloobus korrastavad meie põhiteadmised ruumiliselt, rännuraamat omakorda täiendab-süvendab maateaduslike teadmisi ja toob oma või võõra rännumehe kaugetes paikades läbielatu-nähtu meie kodutanumale.

Maateadusliku raamatu, maakaardi ja reisiraamatu erineva mõju ja olulisuse alusel eestlase silmaringi arengule võiks eristada järgmisi perioode:

1849–1892 Eestlase geograafilist maailmapilti hakkavad kujundama maateaduse õpikud, ilmuvad esimesed koolikaardid ja sõjatandrite kaardid, atlased, gloobus. Meieni jõuavad esimesed tõlkelised ja eestlaste rännuraamatud (H. Tiismann, M. J. Eisen jt).

1892–1905 Eestikeelseid geograafiaõpikuid, koolikaarte ja -atlasi ei trükita. Geograafilise silmaringi laiendamisel on erilisel kohal reisiraamatud (E. Bornhöhe, O. Kallas, K. Rengarten), ajalehtede kaasannetena ilmuvad geograafilised kaardid.

1906–1918 Taas hakatakse trükkima eestikeelseid geograafiaõpikuid. Senisest enam ilmub eestikeelseid kaarte, linnade plaane ja juhte, eestlaste rännuraamatuid (J. Lukats, J. Meigas) ja rännuraamatu klassikat (S. Hedin, E. Shackleton).

1919–1940 Maateadusliku raamatu, maakaartide, reisiraamatu kuldaeg. Ilmuma hakkavad eestikeelsed maateaduslikud teadus- ja eestlaste kirjutatud-koostatud populaarteaduslikud raamatud (“Maailma maad ja rahvad”), rännuraamatusari “Mehed, maad ja mered”.

1940–1944 Nõukogude võim keelab seniste geograafiaõpikute ja koolikaartide kasutamise. Asutakse hävitama teiste seas ka maateaduslikku raamatut, salastama kaarte. Reisiraamatuid peaaegu ei ilmu.

1944–1991 Riigi kadumise perioodil õpitakse geograafiat koolis põhiliselt nõukogude autorite tõlkeraamatutest, kasutatakse enamasti venekeelseid koolikaarte, atlasi ja gloobuseid. Hävitatakse maateaduslik raamat ja eestikeelsed kaardid. Vähesed allesjäänud koondatakse suuremate raamatukogude erifondidesse. Ametlikult lubatud eestikeelsete kaartide-plaanide trükkimine koondatakse Riiga või Moskvasse. Iga vähegi täpsema kaardi kasutamine toimub erilubade alusel. Tavaeestlase side kaardiga katkeb peaaegu täielikult. Pärast nn Hruštšovi sula tuleb taas eestlase maailma reisiraamat, mis võimaldab põgusat pilkuheitu “raudse eesriide” taha (sari “Maailm ja mõnda”).

1991 kuni tänaseni Maakaart, atlas ja gloobus muutuvad taas eestlase geograafilise maailma osaks. Koolis õpitakse jälle eestlaste endi koostatud maateaduse õpikutest. Eestikeelse geograafilise teaduskirjanduse osakaal on vähenenud. Reisivõimaluste avardumine on kahandanud reisiraamatu olulisust eestlastele.

Ökoloogia kujunemislugu eesti teaduskirjanduses

Jaan Eilart

1. Ökoloogia kui looduse ja inimese aegades õpitud suhteid teaduslikule tasandile seadev uurimisvaldkond kujunes alles 19. sajandi keskel. Erinevate uurimistööde kaudu selgub nii koosluste kui maastike, organismide ja populatsioonide vastastikuseid seoseid vaatleva teaduskäsitluse sisu.
2. Eestis on ökoloogilise mõtestamise esimesi teaduslikke avaldusi K. E. von Baeri kodumõisas Piibes tehtud looduse sesoonse arengu käsitlus juba 19. saj. algusest. Sellele teadusele, nüüd juba formuleeritud fenoloogiana, oli oma monograafiaga (1879) üks alusepanijaid Tartu Ülikooli geofüüsik A. Oettingen. Hiljem on seda suunda populariseerinud Vene fenoloogia isa D. Kaigorodov.
3. Peterburi akadeemiku K. E. von Baeri Läänemere ja Peipsi järve kalade populatsioonide uurimised panid aluse demökoloogiale, millel oli juba tookord ka praktiline väljund.
4. Sajandi algusaastaist on meie ökoloogia tõsiarendajaiks kaks Peterburi ülikooli kasvandikku, peamiselt koolitööle jäänud loodusteadlased Johannes Käis ja Eduard Markus. Lähtealus on eelkõige koosluste ja maastike ökoloogiliste seoste selgitamine. Me pole siiani mõistnud nende tehtu pioneeerirolli.
5. Koosluste ökoloogia uurimisele pani aluse Teodor Lippmaa põhiliselt oma töödega Abruka saarel ja nn. Rangu nõmmes Märjamaa ja Sipa vahel (seal ka mälestuskivi). Hilisem uurimistöö, nimetatagu seda kuidas tahes, on tegelikult T. Lippmaa rajatu jätkamine. Zooloogid on paraku piirdunud peaasjalikult autökoloogiaga.
6. 1920.–1930. aastail rajasid eelkõige Tartu uurimistööde alusel uue teadusharu — antropökoloogia – J. G. Granö ja E. Kant.
7. Uudse suuna ökoloogias rajas koos oma kaastöötajatega praegune akadeemik Juhan Ross. Alustanud fotosünteesi uurijana, on tema praeguseks väljundiks ka ülipraktiline energiavõsa kasvatamine.

Eestikeelne filosoofiaraamat 1918–1940

Rein Ruutsoo

Esimene Eesti Vabariigi periood oli filosoofilise kirjanduse väljaandmisel murrangulise tähtsusega. Juba sajandivahetusel küpses eestikeelne kultuur kaasaegse filosoofilise mõtte retseptiooniks, kujunes terminoloogia, mis lubas vahendada eesti keelde ka täiesti professionaalset mõtet, st meist said “filosoofilised kaasaegsed”. Filosoofiaraamatu kirjastamine eeldab aga laiema kandepinna tekkimist omakeelse haritlaskonna, haridussüsteemi jne näol. Eesti raamatustatistika, võttes trükistena arvesse ka brošüürid ja separaadid, lasi Eestis ilmunud raamatute arvu naabritega võrreldes paista suuremana, kui see tegelikult oli. Eesti raamatu mahud ja tiraažid jäid kultuuri kandepinna kiirele suurenemisele vaatamata rahva väiksuse tõttu väikesteks. Eriti selgesti peegeldus see teadus- ja populaarteadusliku kirjanduse väljaandmisel.

Filosoofilise raamatu kultuurilise ja erialase kaalukuse üle otsustamine sõltub vastusest küsimusele, milliseid vajadusi omakeelne kirjandus suutis rahuldada. Kesksete vajaduste hulka kuuluvad:

- a) tutvumine maailma filosoofiaklassikaga,
- b) süstemaatiliste algteadmiste omandamine filosoofiast,
- c) sissejuhatav kontakt modernse filosoofilise mõttemaailmaga.

Kõige olulisemad saavutused raamatukirjastamises seonduvad võimaluse loomisega omandada algteadmisi filosoofiast eesti keeles, esialgu gümnaasiumi, siis aga ka ülikooli algkursuse mahus. Kolmekümnendail aastail hakkas kujunema omakeelne filosoofia-alane üldhariv kirjavara.

Esmakordselt muutus eesti keeles kättesaadavaks ka teatav osa filosoofia klassikast (mille elavaks kommentaariks kaasaegne filosoofia suuresti on). Süstemaatilise vahendamiseni siiski ei jõutud, ehkki kavandati koguni filosoofiakirjanduse sarju. Descartes'i, Schopenhaueri, Marxi, ja Nietzsche tõlked jäävad esindama filosoofia klassikat üsnagi fragmentaarselt ja ühekülgelt. (Kant, Hegel, Hume jt jäid isegi interpretatsioonides tagaplaanile.) Vaid omakeelse kirjanduse najal oli eestlasel raske Euroopa filosoofilisest traditsioonist pilti saada või sellesse lülituda.

Kaasaegse filosoofia arengut tutvustati eelkõige referaatide vahendusel ja see jäi ajakirjanduse veergudele. 20. sajandi esimese poole mõttemaailma põhisuundumused (pragmatism, neokantiaanlus, eksistentsialism, freudism, positivism jt) polnud allikotlgetena eesti keeles kättesaadavad isegi mitte artiklitena. Vaid üksikujuhtudel koondati Eesti oma interpreteerijate lühemad kirjatööd suuremateks tervikuteks. Kaasaegset filosoofilist kultuuri vahendava ajakirja *Akadeemia* teke oli selles olukorras väga oluline saavutus.

Kolmekümnendate aastate teine pool oli eestikeelse filosoofilise kirjanduse avaldamisel väga kiire arengu perioodiks. Iga aasta lisas mitmeid väärtteoseid. Nõukogude agressioon katkestas selle arengu aastakümneteks. Filosoofilise raamatu struktuurist nähtub, et Eestile iseloomulik rahvuslik filosoofiline traditsioon, kirjasõnasse raiutud kultuuri filosoofiline tuum ei jõudnud välja kujuneda. Just seetõttu, et kultuuri filosoofiline tuum jäi hõredaks, oli okupatsioonivõimude ülesanne Marxi-Engelsi-Lenini-Stalini töödest eesti kultuurile “uus” tuum kujundada suhteliselt kerge, lihtsam kui enamikes Kesk-Euroopa riikides. Filosoofilise kultuuri nõrkus muutis keerulisemaks meie vaimse iseseisvuse säilitamise ja ka selle taastamise. Filosoofilise raamatu kirjastamise saavutused üheksakümnendate aastate algul, mis toetusid vaid meie oma ressursidele, rajanesid suuresti Eesti Vabariigis väljaantu taasavaldamisele koos kõigi sellele omaste probleemidega.

Eesti spordiraamat läbi aegade

Aune Anton

Eesti rahvuslik spordiliikumine sai alguse 19. saj. II poolel. Esimene eestikeelne spordiraamat — Eesti vallakoolide seminari õppejõu J. Kurriku “Turnimise raamat” — ilmus 1879. a. Eesti Kirjameeste Seltsi toimetamisel. Raamat oli suunatud eelkõige kooliõpetajatele, et nad oskaksid läbi viia võimlemistunde. Nii võib seda pidada ühtlasi esimeseks õpikuks, millele hiljem on järgnenud sellised olulised teosed nagu näiteks P. Pitka “Võimlemise ehk gümnaastika õpetus” (1904), L. Pihkala “Poiste spordi õpetus” (1918), A. Kolmpere-Klumbergi “Kergejõustiku õpperaamat” (1933), A. Kalamehe “Algkooli kehakasvatuse käsiraamat” (1936), R. Toomsalu “Kergejõustik” (1948).

Spordist kirjutamisel oli esialgu probleemiks vastava terminoloogia puudumine eesti keeles. Kasutati otsetõlkeid saksa ja vene keelest, mis andsid vahel üpris naljakaid tulemusi. Oma osa oskussõnade väljatöötamisel andsid A. H. Tammsaare, kes tõlkis eesti keelde L. Pihkala “Poiste spordi õpetuse” ja J. Aavik, kes toimetas A. Kalamehe “Algkooli kehakasvatuse käsiraamatu”.

Omaette teemaks spordis on olümpiamängud. Juba 1876. aastal — enne J. Kurriku raamatut — ilmus C. R. Jakobsoni “Kooli Lugemise Raamatus” peatükk olümpiamängudest, mis on teadaolevalt esimene eestikeelne olümpiakirjutis. Kaasaegsete olümpiamängude põhjalikuma kajastamisega tehti algust 1912. a. Stockholmi olümpiamängudel, kus olid kohal mitmed eestlased, kes saatsid sõnumeid Eesti ajalehtedele. Järgmiste olümpiamängude aastal — 1920 — alustas ilmumist “Eesti Spordileht”, mis kajastas Antverpeni mängu juba aktiivselt.

1936. a. Berliini olümpiamängudega sai alguse meie olümpiaaraamatute traditsioon — A. Antsoni “Berliini olümpiamängud 1936” (1936). Peale sõda ilmus esimesena 1956. aasta Melbourne’i olümpiamängude raamat. Puuduvaid lünki selles rivis on hakatud täitma. Tagantjärele on ilmunud E. Teemäe “Helsingi 1952” (1997) ning T. Kuninga ja K. Voolaiu “Ateena 1896” (1997).

Spordis on oluline tulemuse fikseerimine. Soome eeskujul hakati välja andma “Eesti spordi kalendrit”, esimene ilmus 1917. aastal. Aja jooksul pealkirja muutnud statistikakogumik ilmub tänaseni ja on oluliseks infoallikaks.

Kahjuks on seni ühiste kaante vahele kirja panemata Eesti spordi üldine ajalugu. Tehtud on mitmeid katsetusi: J. Kangur “Eesti sport” (1947), L. Koik “Retk Eesti spordi ajalukku” (1980), J. Mandre “Eesti sport läbi aegade” (1996) jt. Seda puudujääki korvavad osaliselt spordialade ajaloolised ülevaated, millega tehti algust 1939. aastal, kui ilmuma hakkas “Spordi suurraamatu” sari. See jäi pooleli, kuni peale sõda ilmus sari “Minevikust tänapäevani”. Oma osa annavad mitmete spordimeeste — J. Jaago, R. Toomsalu, J. Lõssov, J. Talts, F. Issak jt. — mälestused.

Kui palju on mõjutanud trükisõna sportimist ja spordist arusaamist? Sajandi alguses ilmselt päris palju, hiljem on selle töö endale võtnud pigem televisioon. Raamatutele jääb rohkem jäädvustamise oluline ülesanne.

Tehnika ja tehnikaraamat Eestis

Vahur Mägi

Eestlase tehnika ja tehnoloogia tundmine ulatub aegade hämarusse. Arvukad leiud tunnistavad, et ta oskas metallitööd juba pronksiajal. Seejärel õppis tundma rauda ja umbes kaks tuhat aastat tagasi seda ka ise maagist saama. Hästi teati meil puitu ja selle omadusi. Range salastatuse tõttu jäi aga kättesaamatuks müüri ladumise kunst. Millal jõudis meile nende aegade keerukamaid masinavärke, vesiveski, pole täpselt teada. Kuid kindlasti enne läänest tulnud vallutajaid. Igatahes "Taani hindamisraamat" teab loetleda veskikohti Jägala jõel. Esimesed väljaõppinud meistrid saabusid Eestisse koos saksa kaupmeestega, kelle orduvennad 1230 Visbyst siia kutsusid. Tehniliste teadmiste ja oskuste levitamine jäigi kogu keskajaks gildide ja tsunftide kätte. Tsunftikord juurdus Eestis sedavõrd hästi, et sai hiljem komistuskiviks üleminekul uut tehnilist mõtet kätkevale manufaktuuritootmisele. Tsunftisunduse kadumisel 18. sajandil oldi sunnitud leidma teid kooliõpetuse sidumiseks töökasvatusega ning sellega koos tehniliste oskuste levitamiseks.

Tööstusliku pöörde algust siinmail märkis aurumasina kasutuselevõtt 1827 Narvas, millele peagi järgnesid Kärkla, Sindi ja Tartu. Emajõel Kabina mõisas ehitati 1842 valmis meie esimene aurulaev. Mõndagi tehnikasaavutuste kohta hakkas jõudma kirjasonna, esialgu põhiliselt kalendritesse, ehkki sihipärast tegevust on siin raske aimata. Tähtsat osa tehnikateadmiste rahva sekka viimisel täitsid kooliõpikud. Eesti esimene füüsikaraamat, 1855 Tartus ilmunud J. G. Schwartzi "Wisika, ehk õppetud lodud asjade isewisidest ja wäggedest" pakkus loodusnähtuste selgitamise kõrval näiteid nende rakenduste kohta tehnikas, tehes muu hulgas juttu elektromagnetilisest telegraafist. Märkigem, et samal aastal jõudis esimene telegraafiliin Eestisse. Midagi sarnast kordus telefoniga. J. Tülki "Wiisika-õpetus" (1881) esitas telefoni töötamispõhimõtte just ajal, mil tehti esimesed telefoniühendused Kundas ja Viljandis.

19. sajandi lõpul Eestis aset leidnud tööstuslikule tõusule aitas otsustavalt kaasa veo-olude paranemine. Tänu aurulaevade ilmumisele muutus navigatsioon aastaringseks, 1870 avati Balti raudtee. Kui tolle ajani paiknes vabrikutööstus peaaesjalikult Narvas, kus kose näol oli kasutada odav energia, siis nüüd hakkas tööstus kiiresti kasvama mujalgi: Tallinnas, Pärnus, Rakveres. Tartus tehti algust aparaadiehitusega. Raudtee elavdas põllumajandust, mõisates kerkisid viinaköögid ja meiereid. Kõik see kajastus kirjastustegevuses. Järjest sagedamini tuli trükist tehnikaraamatuid, esialgu enamjaolt mitmesuguseid eeskirju ja õpetussõnu raudteevahtidele, viinapõletajatele, tee-ehitajatele, lokomobiiljuhtidele, rehepeksumasinade masinistidele. 1885 seati üles esimesed elektrigeneraatorid Tallinnas ja Narvas. Raamatud elektrist järgnesid alles uuel aastajal, siis küll üsna tihedalt, ühena esimestest J. Sarve populaarkäsitle "Postimehe" kirjakogus. Üsna üksikasjalikke teoseid avaldati juba metallitöö ja jõumasinate kohta.

1917 asutatud Eesti Tehnika Selts rajas eestikeelse tehnikakirjanduse ning hakkas sihikindlalt arendama tehnikasõnavara. Kirjastusühisus "Rahvakool" toetas keeleloomet rahaliselt. Tehniliste oskussõnade toimikond moodustati ka Tartus. Selts alustas esimese eestikeelse tehnika käsiraamatu väljaandmist. Tallinna Tehnikumile usaldati tehnikaõpikute koostamine, mille tulemuseks oli rida arvestatavaid teoseid tehnilise mehhaanika, termodünaamika, hüdraulika ja elektrotehnika alalt. Esimeseks sammuks tehnikateaduste kirjastamisel kujunes "Riiklise Katsekoja Teadete" ilmumine 1925. 1930. aastatel tehnikaraamatute väljaandmine elavnes märgatavalt, seda suuresti tänu Insenerikoja tegevusele. Tegusalt osales tehnikateadmiste populariseerimises Eesti Kirjanduse Selts. Üldse avaldati esimese iseseisvusaja vältel ligikaudu 700 tehnikaraamatut ning anti välja üle 30 erinevaid valdkondi käsitleva tehnikaajakirja, millega pandi alus eesti tehnilise mõtte ja tehnikakultuuri küllaltki kõigutamatuks edasikestmiseks järgnenud poliitilise ja vaimse surutuse olukorras.

Pimedate raamat Eestis

Aldo Kals

Teadaolevalt jõudsid esimesed võõrkeelsed pimedatele määratud reljeefse tekstiga raamatud Eestisse 19. sajandi teisel poolel. Kõnealustes raamatutes olid esindatud kõik sel ajal maailmas levinud pimedate kirja põhitüübid (lineaar-, punkt- ja ruunikiri). Nende hulgast soovitas rahvusvaheline pimedateõpetajate kongress Viinis 1873. a. ülemaailmselt kasutusele võtta L. Braille' punktkirja.

Eestlased pääsesid pimedate koolidesse ja seal kasutada olnud pimedate raamatute juurde alles 1807. a. Peterburis, 1872. a. Riias ja 1883. a. Tallinnas, kuna just neil aastatel rajati nimetatud linnades koolid nägemisvaegureile. Mainitud kolmes keskuses hakati L. Braille' punktkirja kohandama ka eesti tähestikule.

Peterburi erilise koha tõttu eestlaste ajaloos kavandati seal 1898. a. Suvorini trükikojas oletatavasti esimese eestikeelse punktkirjalise raamatu trükkimist. Selleks oli J. Aho jutustus "Asujad".

Enne 1918. a. oli Eesti pimedate tähtsaks haridus- ja kultuurikeskuseks ka Tallinn. Sealse saksa õppekeelele pimedate kooli raamatukogus oli õpikute kõrval 1910. a. 117 nimetust ilu- ja usukirjandust.

Koos Tartu pimedate kutsekooliga asutati 1922. a. ka pimedate raamatukogu. Aastatel 1930–1932 töötanud Tartu pimedate trükikoja tarbeks normeeriti eesti punktkirja tähestikku, mis põhiosas kehtib tänaseni.

Kaasajal on lisandunud 1962. a. Tallinnas tööd alustanud pimedate trükikoja toodangule 1968. a. avatud Eesti Pimedate Ühingu (nüüd Eesti Pimedate Liit) helistudios loetud heliraamatud. Praegu on mõlemad asutused koondatud Eesti Pimedate Liidu Teabe- ja Koolituaskeskuse koosseisu.

Esimese eestikeelse trükise sünnitunstast

Liivi Aarma

1. Reformatsioon oli liikumine uue ilmaliku ühiskonna poole.

1924. aastal kirjutati raamatus “Usupuhastus eestlaste maal 1524–1924”, et reformatsioon oli samm ilmaliku, st inimese maailma poole. See oli ka humanismi ideaal, et usk kuuluks inimese juurde, inimene aga kuuluks reaalsesse, mitte taevasesse maailma.

1521 arvati Liivimaa rüütliid saksa riigiaadli hulka, valitsev rüütliordu hakkas enam rõhutama oma vaimulikuks ja ilmalikuks rüütliorduks kahestumise ühte poolt, (tänapäeval hästituntud tõde), et Vana-Liivimaa vallutati pigem mõõga kui jumalasõnaga. Seega peaks Liivimaa valitsemine ja võimngi kuuluma enam ilmalikele kui vaimulikele. Seda toetasid ka uued luteriusu pastorid, näit Johann Lange tänaseni säilinud raamatute seas leiame kreekakeelse Thukydidese teose “Rooma riigi loomisest”.

2. Martin Lutheri isik ja tema teosed olid tuntud Tallinnas reformatsiooni algusest peale.

Osa tänapäevaseid käsitlusi väidab, et usupuhastusliikumise algul oli Luther isikuna tundmatu, mis ei vasta ajaloolisele tõele. 1520. aastal avaldas M. Luther usupuhastuse põhimõtteid tutvustava töö “Saksa rahvusest kristlikule aadlile ristirahva parandamisest” (Tallinna Linnarhiivis on säilinud selle alamsaksakeelne koopia 1. veebr. 1521 “An den christlichen Adel deutscher Nation”).

Wormsi kirikukogul 1521 ütles Luther, et ristiusk ei nõua maailma painutamist kirikukogude ja paavsti alla, jäi kindlaks oma põhimõtetele ja pandi kirikuvande alla. (1521. a. Wormsi edikti ärakiri — *Bruchstücke* — säilinud Tallinna Linnaarhiivis.)

Raunas (Ronneburgis) 1521. aasta juunis Liivimaa kõrgvaimulike, so prelaatidepäeval ja Valmieras (Volmaris) 1522. aasta suvel maapäeval arutati paavsti otsust Martin Lutheri kirikuvande alla panemise kohta. Liivimaa kõrgvaimulikud kuulutasid Lutheri õpetuse ketserlikuks ja soovisid rakendada tema suhtes kirikuvannet ka Liivimaal, millele olid vastu vasallkonnad ja linnad.

11. novembril 1523 kirjutas Luther pöördumise “Äravalitud armsatele Jumala sõpradele, kõikidele kristlastele Riias, Tallinnas ja Tartus Liivimaal” (“Den uszerwoltē lieben Freüden gottes/ allen Christen zů Righe/ Reuell vn Tarbthe in Lieffland/ meinen lieben herren vnnd brüderen in Christo. Martinus Luther Eccle. witem. M.D.XXIIJ.” — trükitud Strassburgis, trükised ja koopia leiduvad Tartu Ülikooli ja Eesti Akadeemilises Raamatukogus ja Tallinna Linnaarhiivis). 1525. aastal kirjutas ta 12 talupoegkonda puudutavat artiklit (alamsaksakeelsed koopiaid on säilinud Tallinna Linnaarhiivis).

19. juulil 1524 Tallinnas seisustepäeval (linnad, ordu, rüütelkonnad) otsustati Liivimaal Püha Evangeeliumi ja jumalasõna jutlustamine so usupuhastus sisse viia.

3. Mis eesmärgil ilmus esimene eestikeelne trükis?

17. juunil 1525 laskis Luther trükkida Wittenbergis läkituse “Allen lieben Christen in Lieffland, sampt ihren Pfarrherren und Predigern, Gnad und Fried von Gott, unserm Vater, und Herrn Jesu Christo” (Kõikidele armsatele kristlastele Liivimaal, koos nende kirikisandate ja õpetajatega, armu ja rahu Jumalalt, meie Isalt ja Issandalt Jeesuselt Kristuselt). Esimene eesti-, liivi- ja läti keelne trükis võis olla nimetatud M. Lutheri pöördumine Liivimaa kristlaste poole, et alanud võitluses vana ja uue vahel rahva toetust leida.

Bibliofiilia eile, täna ja homme

Vallo Raun

Pikka aega on vaieldud selle üle, kust tõmmata piir raamatuhuvilise ja bibliofiili vahele. Näib, et tulevik võib tuua sellele probleemile ootamatu lahenduse. Tavalise huvilise raamatuks kujuneb õhuke kuvar, kuhu tõmmatakse mistahes arvutis säilitatav tekst, ja tema raamatukoguks saab internet, milles hoitakse teoseid digitaalsel-virtuaalsel kujul. Bibliofiili see loomulikult rahuldada ei saa, sest peale informatsiooni ja sisu on talle võrdselt tähtsad ka trükise formaat, paber, kujundus, köide ja isegi lõhn. Eelkõige on aga originaal ja haruldus talle igasuguse koopia ja paljunduse vastandid.

Peab tunnistama, et bibliofiiliasse suhtumine pole kunagi ühene olnud. Võtame või lähimineviku, vene okupatsiooni aja. Näilise raamatuarmastuse ajastul oli ametlik suhtumine bibliofiiliasse kahtlev, pigem tauniv.

1. Raamat kui selline oli lõpuni määratlematu, ohtlik, seda eelkõige ideoloogilises plaanis. Julgeolekuorganite (KGB) huvivälja kuulusid ka raamatuantikvariaadid ja bibliofiilid. Küllaldaselt on näiteid, kus üksnes mingi raamatu omamine võis olla repressioonide aluseks.
2. Bibliofiil ei sobinud sellesse ühiskonda eraomandust kultiveerivana. Seepärast püüti propageerida isiklike (tsenseeritud) raamatukogude avatust kõigile, mis õnneks Eestis naeruväärsuse künnist ei ületanud.
1. Totalitaarsele riigile iseloomulikuna nivelleerisid hiigeltiraažid — tiraažide paisutamiseks püüti tegelikult varjata nimetuste vähesust — kodukogusid, muutes need ühesugusteks, isikupäratuteks.

Ka praegused uue ühiskonna tingimused pole esialgu sugugi bibliofiilia arengut soovivad. Raamatu oluline kallinemine on tõrjunud eemale endise traditsioonilise huvilise (ka bibliofiili); uus põlvkond — jõukamad vaimsete huvidega inimesed, kellel küllaldaselt aega bibliofiiliamaailma jaoks — aga ei ole jõudnud veel pärale. Arenenud kultuurimaailma kogemuste põhjal võiks väita, et kulub terve põlvkond, kui haruldane vana raamat jõuab aukohale mitte üksnes bibliofiili kodus, vaid ka äriettevõttes, endast lugu pidava advokaadi, pangaametniku, restoranipidaja käeulatuses.

Mida edasi, seda laiemalt peaks bibliofiiliaharrastus tungima vaba aja sisustamisse ja andma juured uutele trükivärsketele raamatutele, sest niikaua, kuni säilib inimene ja tema lugemisoskus, säilib ka raamat ainult temale omases lummuses.

Venekeelne raamat Eestis 1918–1940

Sergei Issakov

Venekeelse raamatu kirjastamist alustati Eesti Vabariigis kohe esimesel Vabariigi eksisteerimise aastal. Need raamatud olid mõeldud ennekõike venekeelsele elanikkonnale, kes moodustas 8,2% Eesti elanikkonna arvust (92 000 inimest), kuigi mõned siin ilmunud raamatud olid orienteeritud välismaa turule. Venekeelseid raamatuid andsid välja nii eesti kui ka vene kirjastused. Viimaste hulgas olid tuntumateks Tallinna kirjastused: Petrogradi vene kirjanike (A. Remizov, A. Amfiteatrov, N. Gumiljov, F. Sologub, B. Pilnjak jt) teoste väljaandmisele spetsialiseerunud kirjastus “Bibliofiil” (1921–1923) ja “Russkaja kniga” (1934–1939), mis avaldas nii kohalike autorite raamatuid (V. Guštšik, M. Karamzina, V. Nikiforov-Volgin, B. Novossadov jt) kui ka teiste Euroopa maade vene emigrantidest kirjanike teoseid (A. Ladinski, M. Ossorgin jt). Äramärkimist vajavad ka Vadim Bergmani kirjastus Tartus ning usu- ja filosoofiaalase kirjanduse trükkimisele orienteerunud Petseri kirjastus “Putj žizni”.

Kuna raamatute kirjastamine oli Eestis tunduvalt odavam kui Lääne-Euroopas, trükiti kohalikes trükikodades palju vene pagulasautorite raamatuid (I. Iljin, B. Poplavski, Z. Šahhovskaja, B. Zaitsev, V. Zenkovski, V. Veidle jt). Raamatuid andsid välja ka kohalikud vene ühingud ja organisatsioonid (Vene Kultuuri- ning Heategevusseltside Liit, Vene Õpetajate Keskliit — õppekirjandust).

Prof. M. Loti andmetel anti Eestis aastatel 1918–1940 välja 928 nimetust vene raamatuid ja brošüüre, millest umbes 20% moodustas ilukirjandus (sealhulgas eesti luuletajate J. Liivi, G. Suitsu, M. Underi teoste tõlked vene keelde).

Üldse oli venekeelne trükitoodang Eesti Vabariigis 1920.–1940. a. väga mitmekeesine, selle hulgas oli õppekirjandust vene koolidele (Z. Dormidontova ja A. Makarovski algupärased õpperaamatud), oli vaimulikku-, teadus- ning teatmekirjandust.

Paljud teosed olid kohalike kunstnike poolt kujundatud (A. Grinjov jt). Raamatute tiraažid olid väga väikesed (näiteks, luulekogumikud ilmusid tavaliselt tiraažiga 100–300 eksemplari). Tallinnas, Tartus, Narvas ja Petseris olid vene kirjandusele spetsialiseerunud raamatupoed.

Venekeelne raamat Eesti Vabariigis 1918–1940 on üks osa multikultuursest Eesti- maast ja ühtlasi osa 1920.–1930. aastate vene pagulaskultuurist.

Eesti rahvusbibliograafia: saavutusi, kohustusi ja hoiatusi

Peeter Olesk

Infotehnoloogia areng lubab juba bibliografeerida mida tahes, s.o. kõike ja põhimõtteliselt ka kõigil. Ometi ei ole näha, et uute võimaluste juures tuntaks Eestis senist asjaomast kirjandust rohkem või paremini. Kui bibliograafia üks eesmärke on teha trükise olemasolu teatavaks, siis maksab küsida, miks meil see eesmärk ei toimi — miks sellest, et trükis on bibliografeeritud, ei järgne sugugi, et teda vastavalt ka tuntaks.

See on oluline probleem vähemasti kahel põhjusel. Ühest küljest on Eesti bibliograafi töö olnud ausam ja põhjalikum kui paljudel teistel Eesti humanitaaridel. Nõukogude okupatsiooniaegsete bibliograafide ennastsalgavuse teeneks tuleb kahtlemata lugeda iseseisvusaegse “poolbibliograafia” lõpetamist ja iseseisvusaegse perioodika jätkuvat bibliografeerimist. Et *estica* ja *estonica* bibliografeerimist piiras trükiste kättesaadavus, see ei ole bibliograafide viga. Niisiis, bibliograaf ei ole jätnud oma tööd tegemata.

Teisest küljest — kui tema tööd ei tunta, siis kes peaks tegema bibliograafide reklaami ja kes peaks karistama lugejat juhul, kui tema bibliograafiline pädematus muudab tema teadmised kaheldavaks? Võimalik, et see on meie aja vaimse hoiaku probleem: kuna ei osata rahuldavalt tõlgendada seda, mis on olnud, siis on jõukohasem olla ise nii, nagu poleks varem olnud midagi. Ei tasu kahelda, et see mood läheb üle ja historism kehtestab ennast taas. Iseasi, kui avaralt. Üks valdkondi, kus bibliograafiline süsteemsus endiselt puudub, on *estica* ja *estonica*. Nendele tuleks lisada *baltica*, kuivõrd tihtipeale on lootusetu kindlaks teha, kus *baltica* ja *estonica* ühisosa puudub.

Kahes valdkonnas tehti okupatsiooniaastail võrreldamatult rohkem kui iseseisvuse ajal: ärkamisaja suurkujud (Herbert Laidvee bibliograafiad) ja pseudonüümika (August Palm, Meelik Kahu). Varjunimede ja anonüümse kaastöö maht on alates 1988. aastast pööraselt kasvanud — ja see nagu poleks kellegi probleem. Aga me ei kontrolli oma ühiskonna anatoomiat, kui me ei tea, kes on tegijad. Kui rahvuslik ühiskond eelistab ennest näha kõverpeeglist, siis sellega ta pelgabki bibliograafi missiooni, sest bibliograaf õigustab ennast ainult läbi õige peegli.

Eesti raamatulugu: traditsioonid ja väljavaated

Mare Lott

Eesti raamatuloo teaduslik uurimine algas 1930. aastatel. Juhtivaks uurijaks kujunes Friedrich Puksoo, kes avaldas mitmeid töid Tartu Ülikooli trükitegevusest, raamatu-kauplemisest ja trükiasjandusest Eestis 17. sajandil. Ülevaatliku resultaadini jõudis autor 1933. a. ilmunud teosega “Eesti raamatu arengulugu seoses kirja ja raamatu üldise arene-misega”, milles käsitles komplekselt raamatut ja raamatuasjandust Eestis alates esimesest eestikeelsest trükisest kuni kaasajani.

1935. a. tähistati 400 aasta möödumist sel ajal esimeseks eestikeelseks raamatuks peetud nn Wanradt-Koelli katekismuse ilmumisest. Juubeli puhul ilmunud väljaannetest olid kaalukamad Richard Antiku “Eesti raamat 1535–1935”, mis rajas aastakümneteks raamatu-statistika põhialused ja Daniel Palgi koostatud koguteos “Raamatu osa Eesti arengus”, milles keskenduti peaasjalikult raamatu ühiskondliku mõju probleemidele. Kultuuriajakirjades ilmusid probleemartiklid kirjastamisest (A. Annist, R. Antik), raamatu levikust (P. Ambur, E. Just), ka Nõukogude Venes ilmunud eestikeelsest raamatust (R. Antik). Sellega oli rahvus-likule raamatuloole rajatud kindel, arhiiviallikatele tuginev alus.

Okupatsiooniaastatel jätkus uurimistöö esialgu väljaspool Eestit. Mitmete maade arhiivide ja raamatukogude kasutamine võimaldas Eestist emigreerunud uurijatel avastada senitundmata tekste ning leida kinnitust kahtluse alla seatud eestikeelsete raamatute ilmumisele (nt 1585 Vilniuses trükitud kohalik katekismus). Olulisim allikaleid oli sissekanne Lübecki toomdekaani Johannes Brandi päevaraamatusse, mis dokumenteeris esimese eestikeelse trükitud teksti ilmumise (ja hävitamise) 1525. a.

Eestis jätkus raamatuteaduslik tegevus 1960. aastatel. Seda soodustas bibliograafia eriala avamine Tartu Ülikoolis ja hilisem jätkamine Tallinna Pedagoogilises Instituudis. Raamatu-lugu kuulus eriala õppeplaani, selles valdkonnas oli võimalik kaitsta diplomitöid ja teadus-kraade. Uurijate konsolideerimisel ja teadustöö koordineerimisel etendasid olulist osa regu-laarsed raamatuteaduse konverentsid, mida Kirjandusmuuseum alates 1961. a. korraldas.

1975. a. tähistati eestikeelse raamatu 450. aastapäeva. Sel puhul avaldas juhtivaks uurijaks tõusnud Voldemar Miller mitu olulist artiklit, mis käsitlesid raamatu tähendust eesti kultuuriloos, täpsustasid raamatuloo objekti ning sõnastasid rahvusraamatu mõiste. Tema seisukohad olid tollel ajal uudsed. Juubeliks valmis ka uue eesti raamatu ajaloo käsikiri, mis ilmus trükist 1978. a. Selles teoses, mille koostaja oli V. Miller ja toimetaja Juhan Peegel, pöörati suuremat tähelepanu raamatutoodangu sisule, tüpoloogilisele koostisele ja muutumisele ajas. Eestikeelse raamatu kõrval leidis käsitlemist ka Eestis ilmunud võõrkeelne raamat. Kuid uuema aja raamatuloo tõepärast kirjeldamist takistasid tolleaegse ametliku ajalooteaduse kaanonid.

1980. aastatel keskendusid raamatuloolased trükinduse ajaloole: ülevaateteos jäi ilmumata, kuid avaldati hiljem artiklitena (K. Robert, E. Jaanson, I. Loosme). Asuti tõsiselt tegelema raamatu leviku ja lugemise uurimisega (K. Noodla, I. Loosme, U. Liivaku), mis on raamatuloo kõige raskemini ligipääsetav valdkond. U. Liivaku 1995. a. ilmunud “Eesti raamatu lugu” käsitleb statistikale toetudes eestlase ja raamatu vahe-korda läbi aegade.

Viimasel kümnendil on tegeldud nende valdkondadega, mida varem polnud võima-lik uurida. Ilmunud on uurimused tsensuurist (K. Veskimägi, P. Lotman), raamatute ilmumist takistavatest ja pidurdavatest teguritest (L. Aarma, A. Möldre), raamatute kee-lamisest ja hävitamisest.

Eesti raamatulugu pole veel lõpuni uuritud. Praeguseks on kogu maailmas mõiste-tud, et raamatu ühiskondliku mõju, ideede ja tekstide transmissiooni ning lugemise uuri-mine eeldab koostööd erinevate valdkondade uurijate vahel. See on vajalik ka Eestis. Järk-järgult valmivad rahvusbibliograafia köited ning humanitaarteaduste üldine areng loovad head väljavaated eesti raamatuloo edendamiseks.